

atypical)]. Slovo i Chas. no. 6, pp. 6–12. [in Ukrainian]

8. Tsybenko, L. (1994) Kristof Ransmair i yoho roman «Ostannii svit» [Christoph Ransmayr and his novel "The Last World"]. Kiev : Osnovy, pp. 193–206. [in Ukrainian]

УДК 821.133.1 – 31 Уельбек.09

Н. В. Дерев'янченко

Харківський національний медичний університет

Двійництво як основний принцип конструювання системи персонажів у романах М. Уельбека «Розширення поля борні» і «Елементарні частинки»

Дерев'янченко Н. В. Двійництво як основний принцип конструювання системи персонажів у романах М. Уельбека «Розширення поля борні» і «Елементарні частинки». У статті розглянуто особливості конструювання системи персонажів у романах М. Уельбека «Розширення поля борні» та «Елементарні частинки». Визначено, що домінантним у зображенні персонажів для письменника є принцип двійництва. У творах виділено пари антагоністів, а також простежено, що для посилення ідеї двійництва М. Уельбек використовує фігури другого плану. Такий спосіб організації системи персонажів дає змогу письменнику втілити в своїх романах ідею невизначеності та нестабільності «я» у культурній самосвідомості сучасного європейця. Також мотив двійництва пов'язаний із карнавальним світовідчуттям, яке притаманне роману-меніппеї.

Ключові слова: Мішель Уельбек, роман, персонаж, двійництво, меніппея.

Дерев'янченко Н. В. Двойничество как основной принцип конструирования системы персонажей в романах М. Уэльбека «Расширение пространства борьбы» и «Элементарные частицы». В статье рассмотрены особенности конструирования системы персонажей в романах М. Уэльбека «Расширение пространства борьбы» и «Элементарные частицы». Определено, что доминантным в изображении персонажей для писателя является принцип двойничества. В произведениях выделены пары антагонистов, а также установлено, что для усиления идеи двойничества М. Уэльбек использует фигуры второго плана. Такой способ организации системы персонажей дает возможность писателю воплотить в своих романах идею неопределенности и нестабильности «я» в культурном самосознании современного европейца. Также мотив двойничества связан с карнавальным мироощущением, которое свойственно роману-мениппее.

Ключевые слова: Мишель Уэльбек, роман, персонаж, двойничество, мениппея.

Derevyanchenko N. V. The duality as the main principle of representation of character system in M. Houellebecq's novels «Whatever» and «The Elementary Particles». The article is devoted to the features of organization of character system of Michel Houellebecq's novels «Whatever» and «The Elementary Particles». It is noted that the motive of duality is dominant in the representation of characters. The antagonist pares were defined ("against the world" / "in the middle of the world" or an observer / a doer). Antagonism manifests itself in the fact that one of the members of the pair is a passive observer, and the other is a doer, an active fighter for survival in the modern world. The heroes represent the opposition of the passive beginning in a man and the rebellious, embodying different, but at the same time, complementary tendencies that characterize an individual at the end of the twentieth century. It was mentioned that Michel Houellebecq uses minor characters for intensification of the duality idea. The system of characters is marked by the impossibility of division into positive and negative and ambivalence is always emphasized. No member of the pair attains happiness because it is unattainable, regardless of whether one is a passive observer or tries to struggle for survival. Antagonist characters who express the extreme degree of a particular idea or life stance come into a dialogic conflict, but the issues raised in it remain open. This method of representation of character system enables the writer to make the idea of uncertainty and instability of «I» in cultural identity of a modern European. The motive of duality is connected with carnival world view, which is inherent in the novel-menippea.

Key words: Michel Houellebecq, novel, character, duality, menippea, antagonist, binarity.

Визначення єдиного художнього принципу організації системи персонажів наближує до глибшого розуміння твору й дозволяє виявити закономірності, притаманні художній мові романів у цілому.

Роботи українських дослідників, присвячені сучасному французькому письменнику М. Уельбеку, умовно можна розділити на такі

групи: 1) загальні огляди творчості (А. Меншій, І. Рябчий); 2) дисертації й наукові праці, що розглядають деякі елементи поетики і генології у творчості письменника (Р. Дзик, Ю. Павленко); 3) статті, присвячені вивченню аспектів проблематики романів М. Уельбека (сексуальності й насилля – Я. Тарасюк, А. Рєпа, Б. Шуба та ін.; самотності – В. Мірошніченко). Однак докладного аналізу особливостей репрезентації системи персонажів у прозових творах письменника ні в

зарубіжному, ні в українському літературознавстві немає. Метою даної розвідки є аналіз особливостей використання М. Уельбеком принципу двійництва при побудові системи персонажів у романах «Розширення поля борні» і «Елементарні частинки».

Особливістю конструювання системи персонажів у творах М. Уельбека є те, що письменник ділить їх на пари. Функціонування великої кількості «двійників» дає підстави говорити про актуалізацію меніппейного начала в романах, оскільки в такий спосіб реалізується карнавальна схема, про яку писав М. Бахтін. У ній функціонують «парні образи, дібрані за контрастом (високий – низький, товстий – тонкий і т. ін.) та за подібністю (двійники-близнюки)» [1:145]. А також апелювання до мотиву двійництва дає підстави простежувати зв'язок М. Уельбека з творчістю Ф. Достоевського, який звертався до теми двійництва у своїх романах. Як зазначає В. Герасимчук, аналізуючи сучасний філософський роман, «У більшості текстів оприявнюється бінарний принцип, який давно став універсальним, коли співіснують або протиставляються один одному два суб'єкти, дві персонажні групи» [2:201]. Актуальним для нашої роботи видається дослідження американського літературознавця Г. Слейойга, який простежує мотив двійництва в текстах останніх двохсот років. Учений розуміє феномен двійництва достатньо широко: бінарність, виявлення ознак, які вказують на подібність або протиставлення персонажів, на прояв двох сторін однієї й тієї самої особистості і т. ін.. Г. Слейойг говорить про те, що «постмодернізм перетворив двійника з альтер его на іронічний літературний прийом, який руйнує уявлення про світову гармонію, дуальність буття, психологічну цілісність або стабільне значення. Концепт двійника втратив зв'язок із традиційними літературними й психологічними трактуваннями й зараз має спільні риси з постструктуралістським критицизмом Лакана, Барта, Фуко й Дерріда, які досліджують і часто відкидають уявлення про бінарну організацію «я», соціальних моделей і мови» [5:30]. На думку вченого, у часи допостмодерної епохи письменники використовували образ двійника, щоб утвердити гуманістичну концепцію стабільного «я» і цілісності культури. Постмодерністська ідеологія, навпаки, заперечує цілісність «я». У постмодерністській літературі двійник уособлює розщеплену особистість у фрагментарному світі. Групуючи персонажів у пари, М. Уельбек також демонструє множинність «я», його невизначеність у сучасному світі.

Персонажі уельбеківських романів – депресивні особистості, і їхнє розчарування не є рисою лише індивідуального характеру, а виражає крайню

точку процесу, який зруйнував цілісність покоління. Розглянувши систему персонажів кожного роману письменника, можна помітити, що митець групує їх у пари антагоністів або двійників. Антагонізм проявляється в тому, що один із членів пари є пасивним спостерігачем, а інший – діячем, активним борцем за виживання в сучасному світі. До цього протиставлення можна застосувати фрагменти з назв творів М. Уельбека. Назва есе М. Уельбека «Лавкрафт: проти світу, проти життя» (*H. P. Lovecraft: Contre le monde, contre la vie*) повертається в трансформованому вигляді в назві серії, в якій виходить роман «Платформа», – посеред світу («*au milieu du monde*»). Така опозиція («*contre le monde*» – «*au milieu du monde*») відображає протиставлення в системі персонажів уельбеківських романів. Кожен член пари утілює одне з двох положень, адже один з них є відстороненим і критикує, знаходячись «проти світу», другий живе «посеред світу», намагаючись вийти переможцем у жорсткій боротьбі сучасної цивілізації.

Уже в першому романі М. Уельбека «Розширення поля борні» можемо виділити антагоністичну пару персонажів. Це протагоніст твору та його колега Рафаель Тіссеран. Персоніфікований герой-оповідач є типовим представником середнього класу: «Працюю програмістом-аналітиком у компанії з обслуговування комп'ютерів, зарплатня становить 2,5 мінімального доходу, а це вже дає непогану купівельну спроможність. <...> З огляду на все вищезазначене, можу сподіватися на поліпшення свого статусу у суспільстві. Що ж до інтимного життя, то тут, навпаки, успіхи не такі визначні. <...>. Позбавлений і вроди, й особистого шарму, схильний до глибоких депресій, я зовсім не відповідаю тому взірцеві, який приваблює жінок перш за все» [4:48]. Отже, соціальний статус чоловіка ніби влаштовує, однак з цієї характеристики стає зрозуміло, що в особистому житті його спіткають невдачі. В змалюванні Тіссерана М. Уельбек також звертає увагу на відсутність популярності серед представниць протилежної статі, адже «Він настільки невродливий, що відлякує жінок, а тому йому ніяк не вдасться з якоюсь із них переспати» [4:63]. Так регламентується позиція героя у світі: він людина, яка виділяється серед оточення саме своєю потворністю, а тому не вписується у загальноприйняті норми. Тобто можна зробити висновок, що ця пара персонажів являє собою двійників-антагоністів: оповідач і його колега представляють дві різні позиції, дві моделі поведінки: протагоніст представляє тип героя, який виступає проти світу, а Тіссеран живе посеред світу, з усіх сил намагаючись вийти переможцем у жорсткій боротьбі індивідів у сучасності. Але й

«діяч» іноді опускає руки перед абсурдністю існування: «Відчуваю себе мов куряча лапка в целофані на полиці супермаркету» [4:81].

Однак можна помітити, що оповідач і Тіссеран, попри протилежність своїх поглядів, нерозривно пов'язані одне з одним, адже є дублетними персонажами у сфері стосунків із жінками. І коли Тіссеран гине в автокатастрофі після фатальної невдачі у звабленні молоді дівчини, оповідач втрачає свого «опонента», залишається зовсім самотнім і впадає в глибоку депресію. Незважаючи на лікування в психіатричній лікарні, він не виплутується зі свого стану, оскільки його хвороба невиліковна, хронічна і він сам про це добре знає. Можна зробити висновок, що герої представляють опозицію пасивного начала в людині й бунтівного, утілюючи різні, але разом з тим компліментарні тенденції, які характеризують індивідуума кінця ХХ століття.

Слід відзначити, що М. Уельбек майже ніколи не зображує справжніх дружніх взаємин між членами пари персонажів. Стосунки оповідача «Розширення поля борні» з Тіссераном є суто професійними, оскільки вони будуть разом працювати в провінції: «Отож ми діятимемо у команді» [4:57]. Тіссеран одразу охарактеризований як «<...>непосидючий крамар <...>» [4:62], а оповідач «<...> не здатен вести діалог з покупцем <...>» [4:62]. За допомогою змалювання професійних якостей героїв також підкреслено їхню опозиційність та різний спосіб світосприйняття.

Фігурами посилення ідеї двійництва стають персонажі другого плану. Колишня пасія оповідача Вероніка, яка вплинула на ставлення чоловіка до жіночої статі взагалі, має свого двійника – це молода дівчина, яку герой-оповідач разом з Тіссераном зустрічають у барі в різдвяну ніч. Вона молодша за Вероніку, але «<...> була на неї страшенно схожа» [4:87], а її ім'я не повідомляється, натомість оповідач називає її псевдо-Веронікою. Саме «псевдо-Вероніка», у погляді якої панує «<...> спокій Єви <...>» [4:89], підштовхує героя до спогадів про своє минуле кохання.

Модель побудови персонажів за принципом двійництва («проти світу»/«посеред світу», або спостерігач/діяч) найбільш яскраво втілено в романі «Елементарні частинки». У творі функціонує пара персонажів – це зведені брати Мішель і Брюно. Однак зв'язок між ними існує суто на генетичному рівні. Вони мають одну матір, однак зовсім не жили разом у дитинстві. У романі показовим є наявність ще однієї пари персонажів – батьки Мішеля й Брюно, світосприйняття яких корелює з позицією їхніх синів.

Серж Клеман (батько Брюно) буквально знаходився в самому осередку суспільства спокуси

і споживання, адже він один із перших у Франції пластичних хірургів. Тобто чоловік – представник борців за молодість, красу й сексуальність у будь-якому віці. Сенсом життя його сина Брюно також є вперте і послідовне бажання сексуального задоволення: «<...> до кінця життя він шукатиме останньої солодкої миті, сподіваючись урвати собі останній ласий шматочок» [3:105]. Кульмінацією такої спадковості є зустріч сина з батьком у салоні еротичного масажу, яка змальована М. Уельбеком у досить прозаїчних обставинах. Так, письменник знову звертається до принципів меніппеї, нівелюючи всі традиційні цінності: «Його обличчя когось мені неясно нагадувало, дуже невиразно, мені лише так здалося. <...> У той час, коли дівчина своїми намиленими грудьми почала гладити мені низ живота, мені наче с'януло: людина в сусідній кабінці <...> – мій батько» [3:170].

Марк Дзержинські (батько Мішеля) працює оператором на телестудії. Під час знайомства з Жанін (матір'ю братів) він знімає телевізійний репортаж про жителів Сан-Тропе, потім документальний фільм про «<...> зародження музичного стилю йе-йе <...>» [3:22]. Життя зірок, з якими доводиться працювати, чоловіка зовсім не цікавить: «Спілкуючись із знаменитостями, він ковзав по них байдужим оком» [3:21], його не приваблює художній кінематограф, адже «<...> він двічі відмовлявся від пропозиції попрацювати з Годаром» [3:22]. Ж.-Л. Годар – відомий режисер, який стояв у витоків французької нової хвилі в кінематографі, часто обвинувачуваний у антисемітизмі. Мішель Дзержинські поділяє з батьком таке ж відчуження від світу, що реалізується в його кар'єрі науковця: він пропонує власний погляд на цивілізацію, його бажання – створити світ новий.

Підсумовуючи таке порівняння, можна зробити висновок, що пара братів багато в чому дублює своїх батьків: Брюно (так само, як і Серж) живе «посеред світу», а Мішель (як і Марк) виступає «проти світу». Така позиція останнього робить його спостерігачем та інтерпретатором реальності, а Брюно – активним діячем, який знаходиться в постійному сексуальному пошуку.

Двоє братів протиставляються в романі в різних аспектах: Мішель захоплюється створенням майбутнього людства, Брюно поринає в задоволення, які може отримати лише в даний момент; учений веде «<...> суто інтелектуальне життя <...>» [3:102] та отримує світове визнання, тоді як його зведений брат є переможеним, сміхотворним символом свободи Травня 68-го; Мішель вірить у біологічний детермінізм, а Брюно – в свободу індивіда. Безліч таких симетричних опозицій двох братів пояснює спосіб побудови роману: такі систематичні переходи від одного

персонажа до іншого в різних розділах мають функцію урівноваження та створюють динамічність і цілісність тексту.

Однак розповідач у пролозі не повідомляє, що «Елементарні частинки» – це твір про історію життя двох людей, а говорить, що це «насамперед історія людини». Положення Брюно все ж свідчить про те, що образ Мішеля має більшу значущість для роману. Брюно з'являється в художній тканині твору лише в сьомому розділі першої частини та помирає ще до зникнення свого брата. Його образ можна порівняти з образом Рафаеля Тіссерана з «Розширення поля борні», адже він так само для інших був «<...> твариною омега <...>» [4:34], знаходячись на самому дні певної суспільної ієрархії, яка ґрунтується на кількості сексуального досвіду кожного індивіда. Брюно є частиною людства, однак продовжує боротися, він знаходить «посеред світу» й вірить у сенс цієї боротьби. Можна припустити, що брати в «Елементарних частинках» відтворюють відповідні ролі оповідача й Тіссерана в «Розширенні поля борні». Образ Брюно є пародією духу 68-го року. Коли він зустрічає Крістіану, то починає вірити в

можливість існування щастя: «Вперше за стільки років бажане здавалося цілком досяжним» [3:203]. На відміну від Мішеля, Брюно живе в полоні пристрастей, кохання та ненависті, тобто – на полі борні, а Мішель є символом втомленого людства на порозі нового тисячоліття. Його внесок у щастя всього світу полягає в тому, щоб знищити всі генетичні коди людини.

Отже, утворюючи пари персонажів, М. Уельбек звертається до мотиву двійництва, який допомагає письменнику втілити ідею невизначеності та нестабільності «я» у культурній самосвідомості сучасного європейця. Також мотив двійництва пов'язаний із карнавальним світовідчуттям, яке притаманне роману-меніппеї. Систему персонажів характеризує неможливість поділу на позитивних і негативних, завжди є амбівалентність. Жоден член пари не здобуває щастя, оскільки воно є недосяжним, незважаючи на те, чи бути пасивним спостерігачем, чи з усіх сил боротися з виживання. Персонажі-антагоністи, які виражають крайній ступінь певної ідеї або життєвої позиції, вступають у діалогічний конфлікт, однак питання, які в ньому порушуються, залишаються відкритими.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 364 с.
2. Герасимчук В. А. Філософський роман ХХ століття. Специфіка тексту / Валентина Герасимчук. – К. : ПАРАПАН, 2007. – 392 с.
3. Уельбек М. Елементарні частинки [Текст] : роман / Мішель Уельбек; [пер. з фр. Р. В. Мардер; худ.-оформл. І. В. Осипов]. – Х. : Фоліо, 2005. – 288 с. – (Література).
4. Уельбек М. Розширення поля борні / Мішель Уельбек; [пер. з франц. Іван Рябчий] // Всесвіт, 2007. – № 3–4. – С. 44–106.
5. Slethaug G. E. The Play of the Double in Postmodern American Fiction. – Gordon E. Slethaug. – Carbondale : Southern Illinois UP, 1993. – 248 p.

References

1. Bahtin, M. M. (1963) Problemyi poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics]. Moscow : Sovetskiy pisatel. [in Russian]
2. Herasymchuk, V. A. (2007) Filosofskiy roman XX stolittia. Spetsyfika tekstu [Philosophical novel of the XX century. Specificity of the text]. Kiev : PARAPAN. [in Russian]
3. Uelbek, M. (2005) Elementarni chastynky [The Elementary Particles]. [translated from French by R. V. Marder; artistic design by I. V. Osipov's]. Kharkiv : Folio. [in Ukrainian]
4. Uelbek, M. (2007) Rozshyrennia polia bronі [Whatever]. [translated from French by Ivan Riabchyi]. Vsesvit no. 3–4, pp. 44–106.
5. Slethaug, G. E. (1993) The Play of the Double in Postmodern American Fiction. Gordon E. Slethaug. Carbondale : Southern Illinois UP.